

ČOVJEK I NJEGOV “METAFIZIČKI” DVOJNIK

Spahija KOZLIĆ

UDK 159.97:004.738.5

Rad se fokusira na sve očitiju fluidnost čovjeka u virtualnoj sferi, prostoru koji nastaje naučno-tehničkom ekspanzijom s kraja dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća. S tim u vezi, od presudne je važnosti danas hermeneutički raspraviti kako polazišta tako i ishodišta povijesnog, naučnog i virtualnog uma te, kako bi se izbjeglo bilo kakvo dogmatiziranje, ostaviti otvorenom mogućnost neke nove civilizacijske tačke koja će možebitno biti rezultat još nezavršene tehničke ekspanzije. Savremena sprega kapitala i nauke (vidljiva u njenim gotovo naučno-fantastičnim zahtjevima) pokazuje tendenciju proširivanja kruga djelatnosti tehnike, pa će elaboracije o slobodi nužno poprimati nove horizonte, takve horizonte koji će, moguće je, nametnuti novu ideju čovjeka i drukčije razumijevanje slobode. Savremena tehnika (posebno informatička), koja je otvorila novo, virtualno polje društvenosti, i dalje će (i)zazivati čovjeka. Pitanje je samo kada će proširiti svoj krug i čime će ponovo očarati, ili bolje, začarati čovjeka.

Ključne riječi: Čovjek, sloboda, nauka, tehnika, internet, virtualno, netika.

Uvođenje

Zbog čega nauka i tehnika danas postaju dominantni, gotovo isključivi prostori hermeneutičkog “deponovanja” svekolike zbilje? Odgovor na ovo upozoravajuće pitanje istovremeno upućuje kako na potrebu ukazivanja na opasnosti naučno-tehničke redukcije čovjeka, tako i na tendenciju arhiviranja, to jest potiskivanja svakog pitanja usmjerenog ka teorijskoj fleksibilnosti i prije nego li ono ima bilo kakvu šansu.

S onu stranu filozofskog samozalijeivanja i jadikovanja, stida od spekulativnog, time i tehnohulnog umovanja, te tehničke očaranosti veličinama koja je od novovjekovlja prisutna u različitim vidovima pozitivističke filozofije, odgovor na ovakvo pitanje teži je samom činjenicom da je ovo stoljeće na jedan presudan

način preusmjerilo tehničku vještinu ovladavanja prirodom na prostor širokog spektra društvenih odnosa. Ilustracijâ ovakvih kibernetičkih intencija društvenog kretanja danas je uistinu puno. Naime, sve je prisutnije uvjerenje u nužnost jedne zatvorene, tehnokratski uređene zajednice, lišene bilo kakvih individualnih odluka, jer se o tome, umjesto pojedinaca, brinu ekipe eksperata, te time svakog pojedinca (prividno) rasterećuju svakodnevnog društvenog djelovanja, ali i (još prividnije) društvene odgovornosti. U ovakvom kibernetičkom ovladavanju svijetom jednostavnost je aproksimativni ideal u kojem takav ekspert postaje nezaobilazna figura postavljena između čovjeka i njegovog svijeta.

Doba nauke i tehnike, kako se najčešće naziva savremena tehnička i

kibernetička ekspanzija, karakteriše s jedne strane vladavina nad prirodom u kojoj *téchné* (stgr. τέχνη) više nije aristotelovska mogućnost oblikovanja koju priroda ostavlja otvorenom, nego se radi o uspostavljanju jedne vještačke stvarnosti koja je naspram prirodne. S druge strane, sve prisutnija mitologizacija nauke potaknuta je očitom tehnokratskom nepromišljenošću u vidu dogmatskih stavova o društvu znanja. Ovdje je važno istaknuti da je nova galaksija komunikativnog obilja, oličena danas u vidu *world wide web-a*, uzročila i depozit pažnje koji je rezultat površne i neselektivne virtualne ponude. Shodno tome, promišljanje odnosa čovjeka i interneta kao nove zajednice, time i netike, odnosno net-etike (kao traganja za savješću virtualnog¹

¹ Virtualno – (od lat. *virtus* = snaga, odvažnost), skolastički pojam kojim se označuje način prisutnosti neke stvarnosti u nekoj drugoj. Za razliku od *formalne* prisutnosti virtualna prisutnost označuje

prisutnost u biću aktivne snage (*virtus*), koja je kadra da to proizvede. Pojam označava i potencijalnu prisutnost. O tome da li je virtualna stvarnost realnost ili samo privid govori sjajan esej

Milana Polića *O virtualnom i stvarnom na primjeru tzv. virtualne stvarnosti*, (objavljen u zborniku “Filozofija i tehnika”, Hrvatsko filozofsko društvo, 2003. godine, ur. Igor Čatić).

svijeta), odvodi nas u cyber²-sferu kao novu dimenziju kulture.

Istraživanje ove *online* dimenzije nameće potrebu redefiniranja pojmove identiteta, komunikacije, društvene grupe i na koncu kulture, pa je, shodno tome, proširenje domena filozofskih promišljanja na sferu odnosa čovjeka i virtualne sfere, kao polja buduće primarne komunikacije i društvenih odnosa u globalnom dobu, *sine qua non* diskursa o ovoj novoj homosferi.

(Bes)ciljnost nauke i tehnike

Mijene svijeta danas počivaju u prvom redu na moći nauka, posebice prirodnih i tehničkih čija se dostignuća ispoljavaju putem tehnike. Ta veza nauke i tehnike uvela je svijet u eru ubrzanog samokretanja na svim poljima čovjekova djelovanja. Tako zvana treća industrijska, odnosno informatička revolucija, ustanovljava beskrajno polje elektronske tehnike, informatike i atomske tehnologije.³ Zato su više nego nužne filozofske rasprave o ulozi nauke i tehnike u 21. stoljeću, stoljeću iščekivanja "kraja nauke". "Do ovog trenutka znanstvenici nisu bili prisiljeni na zastoje, uvijek su pronalazili načine da dalje napreduju. Ali što jamči da neće naići na nepremostive prepreke?" (Horgan, 2001: 35)

Nakon ovih upozoravajućih opaski treba imati na umu, čini mi se, da se filozofija nikako ne smije svesti na puku teoriju nauke kao što se to danas često traži. Filozofija u informatičkoj eri (više nego ikada prije) treba da se uspostavi kao "radikalna" forma samorefleksije ali i refleksivna forma ljudske kulture u širem smislu. Ako se

ona tako shvati, onda bi trebala biti u stanju da u, prvom redu, legitimno postavi pitanje o sve izvjesnijoj totalitarnoj ulozi prirodnih i tehničkih nauka i to konstituirajući se u obliku postmetafizičkog mišljenja. Time će zadržati tradicionalnu zadaću kritičkog propitivanja svekolike prirodne i društvene zbilje, ali će u dijalogu sa prirodnim naukama poprimiti neku vrstu "eksteritorijalnosti".

Filozofija, dakle, ne treba imati bilo kakvih iluzija da je tehnika odavno postala dominantna forma bitka savremenog svijeta ali, s druge strane, ona treba ukazivati na opasnosti dogmatiziranja nauke i naučno-tehničke redukcije zbilje koja se javlja sa usponom tehnike, jer ovakvo monopolističko samopostavljanje teži ka reduktibilnoj interpretaciji čovjeka kao neupitnoj i konačnoj.

Zadaća je filozofije, s druge strane, posebno takozvane praktičke filozofije i filozofije tehnike, u jednom nužnom posredovanju između, s jedne strane, pojednostavljene i često nedovoljno utemeljene tehnofobije i, s druge strane, jednostrane tehnomanije, jer su, čini mi se, i jedna i druga pod znatnom dozom ideoloških predrasuda. Ovaj je zadatak tim prije aktuelan zbog sve veće moći tehnike u sve dinamičnijoj eri globalizacije putem totalnog internet umrežavanja, jer proces tehnologiziranja, izvjesno je, ide ruku pod ruku sa paranoidnim razvojem globaliziranja. Vidljivo je da su današnji recepti, bez kompleksnog razumijevanja i razotkrivanja geneze tehnike i tehnologije, često prekratki i disfunkcionalni. S druge strane, u današnjem informatičkom dobu nauka životni svijet rado sagledava isključivo

kroz prizmu tehničkog ansambla u kojem se tehnologija postavlja kao životno-svjetojni problem prvog reda.

U pravcu osvjetljavanja ovog stranog prodiranja tehničke racionalnosti idu i zanimljive ideje da se tu radi o pobjedi *homo fabera* nad *homo sapiensom* pri čemu se naša civilizacija nastoji razumjeti kao selektivna eksploatacija uma, a *homo sapiens* starogrčkog civilizacijskog kruga, upućen na jedno "aksiološko" korištenje prirode, biva zamijenjen tehnološko-racionalnim *homo faberom* i njegovom quasi-tehničkom napravlivošću.

Nauka je, kako to direktno naznači Lyotard, od početka u sukobu s naraćijama, pa je nužno razmotriti stanje u znanju u savremenim ili postmodernim društvima koja sa nepovjerenjem gledaju na metafizičku filozofiju kao zastarjeli metanarativni pristup zbilji. Polazeći od toga da je utjecaj tehničko-tehnoloških promjena više nego znatan, on u svom razmatranju polazi od hipoteze da je znanje bitno promijenilo svoju poziciju u momentu kada društva s kraja pedesetih godina 20. stoljeća ulaze u postindustrijsko doba u kojem je staro načelo, koje tvrdi da je stjecanje znanja neodvojivo od obrazovanja, zastarjelo. Ono je danas proizvod koji se, kao i sva ostala roba, prodaje, razmjenjuje i ono "prestaje biti samo sebi svrhom".

"Razumno je misliti da sve veći broj informatičkih strojeva utječe i da će utjecati na protok spoznaja kao što je to bio slučaj prvo s razvojem prijevoznih sredstava (promet), a zatim zvuka i slike (mediji). Ova sveopća promjena ne može ostaviti netaknutom prirodu znanja." (Lyotard, 2005:3)

² Ovaj prefiks je već udomaćen, kako naučno, tako i kolokvijalno. Izveden je iz termina *kibernetika*, a potiče od starogrčkog termina *κυβερνητική τέχνη* = *umješnost vozača*), pojam koristi Wiener (1948.) da označi teoriju komunikacije i autoregulacije pomoću *feed-backa*, primijenjenu kako na živa bića tako i na strojeve, da bi se ispravile vlastite pogreške i postigli ciljevi. U engleskom govornom području pojam *cyber* označava prefiks "povezan sa kompjuterima" ("Longman Dictionary of Contemporary English", 1995, str. 341).

Ovaj prefiks se upotrebljava u većem dijelu kovanica koje se odnose na kompjuterski svijet: cyber-prostor (engl. *cyberspace*), sajber-kultura (*cyberculture*), itd.

³ Prije desetak godina američki "futuresolog" Ray Kurzweil objavio je knjigu pod naslovom *The Singularity is Near* u kojoj piše kako se kompjuterska tehnika ubrzano približava singularnosti, odnosno tački preokreta od koje će mašine postati inteligentnije od ljudi. On je također bio i jedan od organizatora Singularity Summita koji se u ljeto 2009. godine održao u New Yorku

i na kome se razgovaralo o umjetnoj inteligenciji, problemima svijesti i produžetka ljudskog života. Na tom skupu prevladavao je pojam transhumanizma u vidu Googleove ambicije da preustroji informacije na jedan univerzalan način. U tom smislu, Kurzweil polazi od stava da danas ljudski život manje zavisi od ugljika, kisika ili vode, a mnogo više od sofisticiranih formi ustrojstva stvari koje počivaju na informacijama. Informacija će, smatra on, postati jedna vrsta ateističkog "božanstva", ali i mogućnost da čovjek ispuni svoju "posthumanu" sudbinu.

Spoznavanje prirode pri tome nije više spekulacija usamljenog filozofa, nego isključivo operativno-konstruktivna moć savremenog istraživača.⁴ Zato se bez sumnje može očekivati da će takozvane informacijske robe (gdje znanje igra presudnu ulogu) postati najvažniji ulog u globalnoj utrci za prevlast, s tim da raspolaganje informacijama više neće biti u rukama tradicionalne politike, već u rukama specifičnog sloja kojeg će činiti direktori i upravitelji globalnih organizama, bez obzira da li se radi o političkim, vjerskim, profesionalnim ili nekim drugim strukturama.

Situacija u kojoj se nastoji smanjiti utrošak energije, odnosno input, a znatno povećati output ili obim komercijalnih informacija navodi Lyotarda na zaključak da je jedina svrha postmodernih društava legitimiranje učinkovitosti koja je s onu stranu tradicionalnih postulata istine, pravednosti, dobra i lijepog i oni gube bitku sa "malim pripovijestima" koje nastaju u multinacionalnim kompanijama. On pesimistično zaključuje kako je postmoderna u znaku "igre bogatih u kojima bogatiji ima više šanse biti u pravu. Nagovještava se poistovjećivanje bogatstva s efikasnošću i istinom" (Lyotard, 2005:65).

Sve veća dominacija digitalnih tehnologija faktički nameće

univerzalizaciju u formi instrumentalnog uma koji je utemeljen na liotardovskim jezičkim igrama. Strojevi kakav je, primjerice, računar, na kojima se utemeljuje digitalna informatička tehnologija, te njihovi formalni jezici u vidu binarnih kodova i hiperteksta, jesu jedini valjani ideal savremene epistemološke racionalnosti. Jezičke igre koje se odvijaju u takvom digitalnom društvu počivaju na matematičkim teorijama kalkuliranja, modelima zasnovanim na kibernetičkim zahtjevima za efikasnošću i proračunljivošću. Ovakav matematičko-logički jezik i njegova kibernetička realizacija predstavljaju najjači bastion novovjekovne kvantificirajuće racionalnosti koja zahtjev za apsolutnim znanjem želi ostvariti putem nauke.

Imajući ovo na umu i polazeći od toga da je danas, kako to primjećuje Lyotard, iz temelja promijenjen status znanja, moguće je barem na bazi deskripcije i eksplicacije odrediti pravo mjesto i značaj sve intenzivnijeg diskursa o *cyberspace-u* i virtualnoj realnosti kao nečemu što, na prvi pogled, prekoračuje i gotovo dokida načela takozvane stvarnosti.

Tehnika danas, kako je to naprijed rečeno, poprima novu formu u vidu epohalnog prijeloma kada analogna tehnika biva zamijenjena digitalnom tehnologijom. Taj početak je vezan

za konstruiranje računara i digitalno umrežavanje nazvano *world wide web*, odnosno internet.

"Internet je stroj namijenjen djelotvornom i automatiziranom prikupljanju informacija, njihovu prenošenju i rukovanju, a vojska programera posve je usredotočena na pronalaženje 'najbolje metode' – savršena algoritma – za provedbu svakoga mentalnog koraka onoga što opisujemo kao umni rad." (Carr u: Evropski glasnik, 2009:535)

Savršeni algoritam teži umjetnoj nadopuni ljudskog mozga što svakako uznemiruje, jer sugerira da je inteligencija u svojoj suštini konačni rezultat neke vrste mehaničkog procesa u kojem se svaki korak može izdvojiti, izmjeriti i usaglasiti sa sistemom i pokušava da nas uvjeri da je ljudski mozak samo zastarjeli računar koji treba novi procesor i veći hard disk. Vraćajući se u staru Grčku, ovakvu konstataciju Nicholas Carr ilustruje Platonovim dijalogom *Fedar* u kome se Sokrat žali zbog razvoja pisma i plaši da će čovjek, oslanjajući se na pisanu riječ, "prestati vježbati pamćenje i postati zaboravan". Osim toga, do spoznaja će dolaziti bez prave pouke, "misliti će da znaju mnogo, a uglavnom neće znati ništa. Neće imati mudrost, nego samo iluziju mudrosti." (Platon, 1985:175)⁵

⁴ U Nietzscheovoj biografiji može se naći podatak da je 1882. godine nabavio prvu pisaču mašinu marke Mallin-Hansen sa okruglom tastaturom. Bio je prisiljen na to jer je u posljednje vrijeme gubio vid, pa je učestali pogled na rukom ispisani tekst kod njega izazivao nesnošljivu glavobolju. Pisača mašina ga je barem nakratko spasila od odustajanja od toga da piše, posebno zato što je brzo naučio tipkati naslijepo.

Međutim, jedan njegov prijatelj je ubrzo primijetio promjenu u Nietzscheovom stilu – rečenice su mu bile sažetije, gotovo telegrafske, tako da mu je prijatelj pisao da će putem pisače mašine prijeći na novi stil izražavanja. Nietzsche mu je odgovorio da "sredstva za pisanje sudjeluju u oblikovanju naših misli". Friedrich A. Kittler je tim povodom konstatirao da su zbog pisače mašine Nietzscheove argumente zamijenili aforizmi "misli jezičke dosjetke, a elokvenciju telegramski stil". On se sam požalio da mu njegovi prsti ne

dozvoljavaju da napiše dužu rečenicu pa se razočarao u pisaču mašinu.

Sociolog Daniel Bell je takva sredstva koja proširuju ili olakšavaju naše mentalne sposobnosti nazvao intelektualnim tehnologijama uz neizbježnu posljedicu da u nekim slučajevima mozak nastoji preuzeti svojstva tih tehnologija ili se njima prilagoditi, što je posebno prisutno prilikom korištenja računara i interneta. Taj fenomen je uočen i prilikom čitanja članaka i knjiga na internetu, jer se više ne čita na tradicionalan način, nego tako da se članci čitaju letimično, bez zadržavanja, a fokus se stavlja na sažetke, naslove i podnaslove.

⁵ Sokrat u ovom dijalogu upozorava kako pismo nije lijek za pamćenje nego za opominjanje, "a učenicima nosiš prividnu, a ne istinitu mudrost, jer kad postanu mnogo-slušalice bez nastave, uobražavat će sebi da su i sveznalice, iako su većinom neznalice i teško podnošljivi u saobraćaju, jer su postali nazovimudraci, a ne mudraci".

Pisanje tako uistinu ostavlja trag o vještini, ali onaj ko misli da će na taj način doći do jasnih istina "je pun nadotupavosti" jer je uvjeren da zapisano ima i drugi smisao osim onog da čovjeka "koji zna podseti na ono o čemu su pisane". Danas na sličan način možemo dovesti u vezu zapisanu riječ i internet fajlove u vidu on-line članaka koje čitamo putem računarskog monitora i pohranjujemo u fajlove skraćenih naziva. Ovo je sjajno uočio Richard Foreman kada je ukazao na opasnost da će u svima nama doći "do zamjene složenoga unutrašnjeg bogatstva novim 'ja' – koje se razvija pod pritiskom viška informacija i tehnologije 'trenutačno dostupnoga'".

Spoznavanje se danas više svodi na klikanje mišem po fajlovima, pa misao postaje googlizirana, tehnicizirana i pohranjena u različitim tekstualnim formatima: doc-u, pdf-u, avi-u, html-u, rtf-u...

Omogućavajući do sada nezamislivu interakciju stotina miliona ljudi na cijeloj planeti, čiji je rezultat između ostalog kreiranje, ali i rekreiranje, te neizbježno skrivanje virtualnih identiteta, kompjuterska, posebice web tehnologija i komunikacija, dotakle su osnovne elemente društva, pokazujući u kolikoj mjeri digitalna tehnologija, nastala na određenom stupnju kulturnog razvoja, može uzvratno utjecati na razvoj društva i kulture. Filozofija time dobija zadaću da promišlja nove manifestacije tehnike u digitalnom dobu, posebno zbog toga što je, kao forma primijenjene nauke, digitalna tehnologija u početku smatrana nezavisnom od društva i vrijednosno neutralnom.

Kibernetizacija društvenosti

Pažnja filozofije treba biti zaočupljena činjenicom da se kompjuterskom komunikacijom ostvaruje specifičan vid društvene interakcije i uspostavljanja društvenih odnosa u novoj homosferi koja se zove cyberprostor i novim zajednicama koje su već dobile naziv virtualne zajednice. Ovakvo označavanje virtualnih društvenih grupa kao skupina ljudi u 'četvrtoj dimenziji' popularizovao je Howard Rheingold koji je 1988. godine objavio članak, a 1993. godine i knjigu pod nazivom *Virtualne zajednice*.

Ovaj neobični prostor javne komunikacije daleko je od grčke Agore, smatra Rheingold, jer se često radi o osobama i grupama koje *per definitionem* ne čine javni prostor i prostoru koji postoji samo posredno. Tako virtualne grupe posjeduju virtualnost sve dok ih vanjski utemeljitelj ne ukine. Rheingold svakako zaslužuje pohvalu što je razumio da se nijedna tehnika ne može nametnuti izvana. Do ovakvog stava je on

došao analizirajući virtualne grupe u Francuskoj i zaključio kako su grupe na internetu "preegzistentne" i one ne mogu zamijeniti stvarno prijateljstvo (Rheingold, 2000).

U vezi sa definisanjem *online* društvenih grupa među istraživačima postoje nesuglasice, ali je termin virtualna zajednica uglavnom postao opšteprihvaćen. Shodno tome, promišljanje odnosa čovjeka i interneta kao nove zajednice i netike kao traganja za "savješću" virtualnog svijeta, odvodi nas u cyber-sferu kao sferu četvrte dimenzije prostora.

Djelovanje u ovom *online* prostoru nameće potrebu redefiniranja pojmova identiteta, komunikacije, društvene grupe i, na koncu, kulture, pa je, shodno tome, proširenje domena filozofskih promišljanja na sferu odnosa čovjeka i virtualne sfere, kao polja buduće primarne komunikacije i društvenih odnosa u globalnom dobu, *sine qua non* diskursa o ovoj novoj homosferi.

Kao tehnologija slobodne komunikacije internet je svakako jedna nova dimenzija društvenosti ili nova kultura. Novom kulturom je, između ostalih, definira i Manuel Castells svodeći je na skup vrijednosti i vjerovanja stvaratelja interneta. U svojoj knjizi *Internet galaksija* on je analizira strukturalno-hijerarhijski i to kao tehno-meritokratsku, hakersku, virtualno-komunitarijansku i poduzetničku, pri čemu kultura koja nema sve ove elemente ne promovira do kraja slobodu u virtualnom. Hakerskom kulturom i hakerskom etikom najviše se bavio finski istraživač Pekka Himanen koji u svom djelu *Hakerska etika i duh informacijskog doba*, objavljenom 2002. godine razjašnjava zabludu oko termina *haker* stavljajući ga nasuprot pojma *cracker*, pa, dok termin *haker* označava entuzijastu u virtualnom

svijetu koji se gotovo donkihotovski bori protiv monopola nad softverom i internet mrežom⁶, stvarajući otvoreni kod kao globalni izazov, *cracker* (doslovno: oni koji lome, razbijaju) je sinonim za one koji zloupotrebom interneta ilegalno ulaze u sisteme, bilo s ciljem pljačke, uništavanja ili mijenjanja baza podataka ili cyber-terorizma. Navodeći Platonove riječi prema kojima "slobodan čovjek ne smije nijedan nauk učiti ropski" Himanen hakerski svjetonazor približava modelu Platonove akademije gdje učenje ne počiva na prijenosu znanja nego na njegovoj sintezi, sokratovski primjećujući da "zadaca učitelja nije bila usaditi učenicima gotovo znanje, nego pomoći im da sami domišljaju" (Himanen, 2002:55).

Himanen zaključuje kako je hakerska radna etika, omogućena informatičkom revolucijom, jedinstvena prilika za povratak iskonskom razumijevanju rada kao igre i prostora slobode. No, sjajna i upozoravajuća analiza digitalnog doba, vidljiva na gotovo svakoj stranici knjige, teško može Himanenove principe smjestiti u polje realnog i ovaj manifest hakerske etike djeluje gotovo utopijski.

Slično kao kod Himanena, i kod Castellsa je temeljna vrijednost hakerske kulture sloboda: "Sloboda stvaranja, sloboda usvajanja svih oblika dostupnog znanja i sloboda širenja znanja u svakom obliku i svakim kanalom kojeg haker odabere" (Castells, 2003:58). Ova nakana kod Castellsa i Himanena djeluje na prvi pogled naivno, no, u povijesti primjećujemo kako gotovo svako novo doba počinje pomalo utopijskim, ali zato optimističnim aksiomima.

To se da primijetiti i na Castellsovoj strukturalizaciji kulture interneta koju on, kako vidimo, hijerhijski postavlja. Međutim, teško je oteti se dojmju da njegova poduzetnička kultura nije samo jedna etapa internet kulture uopće, nego ona u stvarnosti sve više postaje svrhom i konačnim ciljem bez obzira što on često ukazuje i na bitna klizišta virtualnog svijeta. To su prije svega pitanje ograničenja

⁶ Deborah G. Johnson ipak smatra kako termin *haker* treba razumijevati u negativnom smislu, kao o licu koje svojim akcijama napada internet, i ovu aktivnost ona naziva hakovanje (eng. hacking), bez obzira što se termin *haker* u početku

koristio da označi ljubitelja kompjutera. Johnson smatra da razlika između pojmovna *haker* i *craker* ipak nije zaživjela.

Vidjeti: Deborah G. Johnson, *Kompjuterska etika* (treće izdanje), Beograd, 2006., preveo Miloš Milenković.

slobode, bilo u sferi *online* interakcije ili kroz posjedovanje orvelovske moći kontrole svakog klika mišem na računaru.

Iako netiku Peka Himannen veže za 1990. godinu kada su hakeri Mitch Kapor i John Perry Barlow osnovali “*Electronic Frontier Foundation*” s ciljem zaštite temeljnih prava u *cyber* prostoru svodeći ih na slobodu govora i pravo na privatnost, pojam netika, ili net-etika ili netikete prvi put je upotrijebila Virginia Shea u svom djelu iz 1994. godine pod nazivom *Netiquette*. Već u samom uvodu ona netiku definira kao etiku mreže ili etiku *cyberspace-a*, odnosno virtualnog prostora, a gotovo cijela knjiga je posvećena ustanovljavanju principa ponašanja u *cyberspace-u*. S druge strane, osim ustanovljavanja pojmovike i principa o kojima govori Shea, nužno je ovaj etički diskurs proširiti na odnos dvaju uslovnih svjetova – stvarnog i virtualnog. U tom smislu netika jeste dijelom informacijska etika a kao takva potencijalno makro-etika, odnosno ontocentrička etika.

U cilju pokušaja reguliranja odnosa u *cyberspaceu* u više navrata unazad desetak godina na različitim nivoima donijeta su načela korištenja interneta i on-line ponašanja. Tako je *Information Society Project Office* (ISPO) koji djeluje pri Evropskoj komisiji sastavio takozvani projekt upravljanja internetom koji je 1999. godine usvojio Evropski parlament. Dvije godine ranije udruženje *Computer Professionals for Social Responsibility* donio je načela simbolično nazvana *One Planet, One Net* u kojima iznosi osnovne smjernice u kojima se konstatuje da internet povezuje sve ljude, da stoga mora biti slobodan za sve, te da garantira i obezbjeđuje slobodu komuniciranja, raznolikost i privatnost. Ipak, odnosi u ovoj sferi ni izbliza nisu regulirani, pa čak ni principi nisu usaglašeni.

U knjizi *Kompjuterska etika*, koja je doživjela već tri izdanja, Deborah G. Johnson pokušava ustanoviti temeljne principe *online* etike polazeći pri tome od tri moralno važne karakteristike virtualnog ponašanja i

to globalni opseg komuniciranja koji obezbjeđuje internet, anonimnost učesnika i reproduktivnost digitalnih sadržaja.

Ove karakteristike upućuju upravo na potrebu utemeljenja praktične etike u sferi *online* društvenih odnosa jer su moralne dileme po sebi specifične i u bitnom mogu utjecati i na klasične odnose među ljudima.

Kao sredstvo koje omogućava globalno komuniciranje internet svakako ostvaruje interakciju globalnih razmjera, omogućava anonimnost, posebno u slučajevima rizika po vlastitu sigurnost, ali i olakšava reprodukciju i slanje bilo kog digitalnog sadržaja. Za razliku od drugih medija komuniciranja, internet je višesmjernan jer je u svakom trenutku višestruko interaktivan, on nadilazi interakciju jednoga sa mnogima i uspostavlja veze mnogih sa mnogima u isto vrijeme.

“Internet je ovu moć pružio mnogima, stvarajući mogućnost za brzu i laku interaktivnu komunikaciju na globalnom nivou. U odsustvu boljeg izraza, ovaj aspekt interneta nazvat ću globalnim opsegom komunikacije mnogih sa mnogima.” (Johnson, 2006:156)

Anonimnost je na prvi pogled zagantovana, ali samo na prvi pogled, jer anonimnost ne treba svoditi isključivo na skrivanje imena i drugih biografskih podataka i treba je razumijevati s onu stranu klasičnih oblika komunikacije (*face to face*, telefon, televizija, radio, itd.) jer se *online* interakcija oslanja na anonimnost u vidu kreiranja ili rekreiranja identiteta stvaranjem jednog vida alter ega. I pored toga, stepen anonimnosti zavisi od sposobnosti da se informacije o korisniku povežu sa njegovim ličnim podacima.

S treće strane, reprodukcija digitalnih sadržaja direktna je posljedica dostupnosti softverskih, tekstualnih, audio i video sadržaja, što je otvorilo ovih godina vrlo aktualno pitanje autorskih prava, ali i dovelo u pitanje naše uvriježene moralne predodžbe o ličnoj svojini, privatnosti, i tako dalje.

Internet kao medij, o kojem govori Johnson, svakako jeste nešto

posredujuće koje upućuje na nekoga ko može biti poznat ali i anonimn; on ima moć povezivanja, ali i moć koja svakog njenog konzumenta nosi u nečemu što je svima zajedničko. Na ovaj način internet kao medij jeste istovremeno ono što nas okružuje ali i nosi u bujici svojih sadržaja. On je neka vrsta elementa (Gadamer) koji je zajednički za sve masovne medije. Zato se pod pojmom komunikacije, koju omogućuje internet, treba misliti “najapstraktnija forma zajedništva” kao manifestacija tehničkog doba i jedno od njegovih naličja.

Virtualni (pre)bjeg čovjeka

Ova Gadamerova zabrinutost nameće mnoštvo pitanja o ulozi atomske energije, koja, u vidu unapređenja ratnog arsenala, “obezbjeđuje” kraj političkih sloboda u svijetu. Absurd tehničke ekspanzije je time veći što je trebao obezbijediti lagodniju egzistenciju, a uzročio je postepeno odustajanje od slobode u koje ga je postepeno uvukla tehnika. Osim toga, gomilanje informacija, koje lako nalazimo na internetu, utječe na to da sve teže iz tog beskraj pravimo umni izbor. Gadamer zaključuje kako čovjek treba imati zadatak da se stalno podsjeća kako kultura nije neka vrsta ustanove, nego da je potrebno starati se o njoj putem vlastitih uvida i sudova kako bi se napravio balans između slobode i tehničkog uređenja svijeta i kako ne bi bili osuđeni na “ukrućen život”.

Ne iznenađuju zato dijametralno suprotna tumačenja ovog virtualnog doba; bilo u vidu pesimističkog stava koji polazi od tumačenja novih tehnologija kao uzroka gubitka referenci i kriterija ili u vidu optimističkih predviđanja da će ova nova homosfera potencirati demokratske forme društvenog života.

Više je nego jasno da se ne može ignorirati činjenica da nove tehnologije otvaraju i drugačije proizvodne odnose koji polaze od nauke i tehnike kao nove ideologije što su u svojim djelima ranije ocrtali i Theodor Adorno i Herbert Marcuse podastirući

nam svoje viđenje masovne kulture kao svojevrsnog stapanja društvene baze i nadgradnje koje se odvija pod ideološkim velom tehnike. Na ovaj način se dokidaju i tradicijske društvene veze, budući da novi vid integracija poništava “lokalizirano susjedstvo” (Vincent Descombes).

“Danas se kao idealna komunikacija veliča cirkulacija priopćenja u svim pravcima koja, poput poopćene kapitalističke razmjene, izjednačava komunikaciju, komunikabilnost i neograničenu komutaciju, razmjernost..” (Raulet, 1993:137)

Interakcija putem informatičkih pomagala svodi se na neku vrstu rastočene i jezički simplifikovane komunikacije koja se najčešće svodi na krutu razmjenu informacija “obogaćenu” pokojim simbolom ili smajlijem koji bi trebao izražavati emocije. Takva je komunikacija bez sumnje jedna nova vrsta djelovanja budući da se odvija posredstvom tastature, monitora i digitalne veze s ciljem uspostave interakcije. Ali, da li je ona istovremeno po svojoj prirodi i socijalna? Radi se o tome da se socijalna komunikacija ne može svesti isključivo na prijenos informacija s jednog mjesta na drugo, nego se istovremeno radi o prijenosu meta-vijesti u vidu njihovog intersubjektivnog konteksta s ciljem stvarnog sporazumijevanja ili, kako to reče Louis Querere, “kada nešto kažemo, mi ujedno kažemo i nešto o tomu”. To svakako jezički simboli teško mogu nadomjestiti, jer to drugo nije informacija.

Ako se to drugo u vidu izražaja lica, intonacije, boje glasa, tjelesnog gesta, i tako dalje, želi kodnim razlaganjem pretvoriti u digitalnu informaciju, može li se bez sumnje prevesti bez gubitka njegovog socijalnog značenja. Svakako da je kodiranje u vidu pitanja, naloga, i tako dalje, moguće u dijelu koji se tiče samog djelovanja, odnosno onog izrečenog, no to nije moguće sa neizrecivim jer ono traži konsenzus o pravilima ponašanja koji je moguć isključivo putem sveobuhvatne eksplikacije. Ova komunikacijska “nadgradnja” se opire

pokušaju prevođenja u kognitivne iskaze i kodni jezik, i dohvatljiva je isključivo hermeneutički. Nastojanje da se implicitni sadržaji kodiranjem eksplicitno izraze nužno doprinosi njihovom izobličavanju, jer se taj svojevrsni metadijalog opire kodiranju. Savremene informatičke tehnologije, posebno internet, na ovaj način razaraju, ili, barem, unižavaju meta-kontekst današnje socijalne interakcije, budući da dijalog čini i odsustvo govora, odnosno ćutanje.

“Pristojnost između onoga što se govori i onoga što se prešućuje stvara vezu jedne povjerljivosti, prema kojoj svatko zna da ono što je izraženo nije i ono što je uistinu mišljeno i da upravo ova diskrepancija između iskazivanja i prešućivanja strukturalno omogućuje novonastalu razmjenu.” (Mayol, u: Postmoderna ili borba za budućnost, 1993:143)

Ovaj je aspekt dijaloga uistinu ugrožen pokušajem njegovog kognitivnog i digitalnog prevođenja u eri instrumentalnog uma, odnosno, kako to naznači Habermas, radi se o pokušaju racionaliziranja implicitne dimenzije društvenosti kako bi se javnost podredila simboličkom poretku koji postaje obavezujući i kojim se svaki vid komunikacije pokušava svesti na informaciju.

U savremenom digitalnom svijetu informacija je time u najdirektnijoj vezi sa delokaliziranjem i derealiziranjem a komunikacija se sastoji u “proizvodnji jednog neoprostivog ekvivociteta” (Giard). No, svakako treba imati na umu i činjenicu da je, zahvaljujući informatičkoj ekspanziji, došlo do strukturalne promjene javnosti, pa zato nije moguć nekakav povratak na stare “društvene resurse” u vidu zahtjeva za relokaliziranjem. To je i zbog toga što se danas *online* komunikacija sve intenzivnije odvaja od ranijeg sadržajnijeg oblika interakcije; danas se ona odvija u mreži kojom kruže informacije i u kojoj se javnost gotovo lišava svoje prvobitne supstancije.

U ovoj post-PC eri ili *everyware* prisutnosti *online* prostora, u ovom megalomanskom “misljećem stroju”

putem, npr. Google Eartha ili Google Street Viewa, ostvaruju se fantazije svevideće moći. Ovu megaloskopiju najjasnije je ocrtao Paul Virilio u jednom intervjuu kada je rekao da je ona pandam nekadašnjoj megalomaniji.

“Vidjeti cio svijet nešto je ludo, ne u patološkom smislu već u smislu percepcije. Vidjeti sve na neki način pripada u metafiziku. U božansko. Vidjeti sve, to nije ateistički.” (www.culturemobile.net/marche/visions-d-experts7terre-natale-virilio-02.html#top)

No, religija interneta nikako nije motivirana monoteističkom mistikom, nego prije pitagorejskom ili informatičkom, jer korisnici bivaju uvjereni da informacija preoblikuje svijet, a da oni poput duhova mogu virtualno boraviti u svakom kutku Zemlje. Megalomanija tako postaje planetarna a kompjuterski stroj centar svijeta, hram nove religije i nove ideologije. Ovaj kibernetički animizam u konačnici omogućuje internet provajderima, portalima i hosting kompanijama da ostvare profit u svijetu ultrakognitivnog kapitalizma, “jer upravo takav treba biti – slijep – pa ne vidjeti negativni pol njegove nerazumnosti, koji je pandam pozitivnom polu neviđenih kreativnih moći” (Kyrou, u: Evropski glasnik, 2009:557).

Na sličan način Philippe Breton, francuski esejist i istraživač u Laboratoriju sociologije i evropske kulture, u članku *Kult interneta* analizira mitološki karakter interneta kao planetarnog sela uz konstataciju da u svijetu novih tehnologija gotovo nema mjesta za božanske likove, jer je nova religioznost u najmanju ruku ravnodušna spram ideje Boga. Internet je čak neprijateljski nastrojen “spram ideje religije u uobičajenom smislu, koja pretpostavlja stanovitu institucionalizaciju i centralizam, pojmove strane blistavoj ideji mreže. Nigdje u svim tim tekstovima prožetima novom religioznošću doista ne susrećemo božanski lik” (Breton, u: Evropski glasnik, 2009:570-571).

Ipak, to ne znači da na mreži nije prisutna tematika dobra i zla. Iako Bog ne prebiva na internetu, vruga smo u nekoliko navrata u metaforičkom smislu već sreli; on je prisutan u internet imaginariju posredstvom mračnih virtualnih sila.⁷

Sve ove ideje o takozvanom novom svijetu svoje "ostvarenje" u manjoj ili većoj mjeri nekako utopijski nalaze u virtualnim mrežama na internetu. Ovdje Breton nalazi mnoštvo skoro identičnih tema: internet predstavlja underground, pojedinac u njemu ostvaruje najdublju fantaziju a ti *internauti* su "nebeske skitnice".

Iz ove elaboracije on zaključuje da su u drugoj plovici 20. stoljeća postojale dvije velike utopije – revolucionarna u vidu pokušaja Theilarda de Chardina i kontrakturna koja opstaje zahvaljujući kultu interneta.

"Tokom cijelog tog razdoblja, koje pokriva pola stoljeća od Wienerove 'sve-informacije' iz 1942. do suvremenog 'sve-interneta', nova će se religioznost suočiti s tri velike misaone struje: s polom kontrakture, s liberalnim polom i s onim koji bismo mogli nazvati 'kraljevskim'. Pol kontrakture nema po svojoj prirodi političke reprezentacije, ali je ipak od šezdesetih godina naovamo na stanovit način utjecao na američko a i na sva zapadna društva." (Breton, u: *Evropski glasnik*, 2009:576)

Kult interneta ima gotovo sva obilježja tehničkih utopija prisutnih u zapadnoevropskoj povijesti,

posebno neposredno nakon velikih naučno-tehničkih otkrića. Utemeljitelji moderne nauke kao što su, naprimjer, Isaac Newton, Francis Bacon, Rene Descartes ili Gottfried Leibniz među prvima su zauzeli stav da su ljudi u stanju sistemski steći i akumulirati znanje istraživanjem prirode, te da će takvo znanje služiti dobrobiti društva. Stoga ne iznenađuje da evropske kulture u vlastito središte često stavljaju tehnologiju prihvativši je na razini utopije, uz uvjerenje kako će upravo tehnologija ostvariti njihove vječite snove.

Tehnika se, kaže slikovito Lucien Sfez, uvijek njeguje u utopijama, jer je utopijski svijet svijet hijerarhije, specijalizacije i kategorizacije koju ostvaruju inženjeri. Taj svijet tehnika ostvaruje prema vlastitoj slici i prilici i u njemu je slučaj gotovo isključen.

No, to je i svijet interaktivnih samoća, kako poziciju čovjeka s početka 21. stoljeća nazva Dominique Wolton, a ta je samoća stanje tjeskobe u situacijama kada nas niko ne zove putem mobitela ili kada ne dobijamo e-mail. Tjeskoba je veća nakon spoznaje da smo konektovani, a ipak sami, nalazimo se *online* a kao da smo *offline*, u gomili smo a niko nas ne primjećuje.

Druga odlika virtualne društvenosti je ta da se sve više smanjuje potreba za promjenom mjesta i, zbog brzine dostupnosti, skraćuje se vrijeme, koje se povremeno gotovo ukida.

"Upravo to ništenje trajanja, taj gubitak iskustva vremena svojstven svakodnevnom komunikacijskom iskustvu predstavlja problem s antropološkog stajališta, jer je vrijeme novih tehnoloških dosega homogeno, racionalno, ničim ometano, dok je ljudsko vrijeme uvijek diskontinuirano i diferencirano." (Wolton, u: *Evropski glasnik*, 2009:606)

Posljedica ovakvog stanja je očekivana: što se čovjek slobodnije kreće u virtualnim grupama, u *cyberspaceu*, to je skućeniji u svakodnevnom kretanju sa jednog mjesta na drugo. Osim toga, toliko potencirana transparentnost interneta dovodi s druge strane i do više šumova, jer se birokratičnost društvenih odnosa pojačava tehničkom birokratičnošću, a to je zbog toga što često zaboravljam da "inženjeri i tvorci koncepata nisu racionalniji od njihovih korisnika".

Na drugoj su strani tvorci i zagovornici hakerske radne etike, prije svih Pekka Himannen i Manuel Castells koji stoje na stanovištu da *online* sfera pospješuje i proširuje komunikaciju, posebno u slučajevima kada je ona prostorno uslovljena i ograničena.

Tako, naprimjer, Castells u svojoj knjizi *Internet galaksija* tezi o internetu kao modelu otuđenja suprotstavlja stav o novim oblicima komunikacije koje otvara virtualni prostor. On tezu o otuđenju smatra sterilnom i ona je kako on kaže prethodila općem širenju interneta, pa je, samim

⁷ Breton u svom članku spominje nekoliko primjera koji idu u prilog njegovoj tvrdnji o ispunjenosti interneta novim silama. Na primjer, pokušaj Theilarda de Chardina da poveže filozofiju i kibernetiku i pomiri nauku i religiju, tako što je smatrao da je moguće ostvariti novi kolektivizam u nosferi i to takav kolektivizam koji polazi od tvrdnje da čovjek nije jedini primalac Riječi. Ovim stavom se dovodi u pitanje dogma koja stavlja čovjeka u središte univerzuma tako da ova teorija predstavlja jednu vrstu neoreligioznog antihumanizma. S druge strane, kontrakturna šezdesetih godina prošlog stoljeća također dovodi u pitanje ustaljene evropske vrijednosti, pa mladi čovjek više želi biti "s one strane svijeta" koji podrazumijeva raskol

sa svijetom, jednu vrstu undergrounda.

Sličnom tematikom se bavi i britanski hemičar J.D. Bernal. Kao jedan od prvih zagovornika takozvane naučne teologije, on u svojoj knjizi *Svijet, meso i vrag* tvrdi da će se putem nauke vrlo brzo moći upravljati vlastitim evolutivnim razvojem. Kasnije su se javile i takve subkulture čiji su članovi vjerovali kako se inteligencija može razviti u momentu kada čovjek napusti svoju smrtnu ljusku, odnosno tijelo. Oni se ne žele baviti time kakav svijet jest nego kakav će on biti za više stoljeća, miliona ili čak eona. Da je Friedrich Nietzsche živ, ironijski primjećuju, u to buduće vrijeme bi mislio da nadčovjek nije od krvi i mesa, nego od silicija s obzirom da se budući čovjek

neće uzdati u *homo sapiens* nego u hiperinteligentne strojeve.

Naučno-fantastična predviđanja idu čak dotle da cijeli svemir teži ka tome da se transformira u jedinstveni i sve-moćni računar, kao što to tvrdi Frank Tipler, fizičar sa Univerziteta Tulane. Svoju teoriju je nazvao teorija tačke Omega, nazvavši je po teoriji mistika i naučnika Pierrea Teilharda de Chardena koji je predviđao da će se sva bića u konačnici udružiti u jedinstven božanski entitet. On tvrdi kako će, primjerice, biti moguće imati najljepšu ženu čija je egzistencija logički moguća.

Vidjeti: John Horgan, *Kraj znanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., preveli Rajka Rusan i Ognjen Strpić.

tim i empirijski neutemeljena. Osim toga, ova teorija se kreće oko "prilično pojednostavljenih pitanja koja naposljetku navode na pogrešan trag, kao što je ideološka suprotstavljenost harmonične lokalne zajednice idealizirane prošlosti i otuđene egzistencije usamljenog stanovnika Mreže, kojeg se u javnosti prečesto povezuje sa stereotipom računalnog 'šmokljana'" (Castells, 2003:132).

Iz svega rečenog moguće je izvesti zaključak kako internet nije samo, što ćemo često čuti, slika stvarnosti, nego nova dimenzija stvarnosti, on, osim što omogućava interpersonalne odnose neslučenih razmjera, na nov način iskušava čovjeka, a time i uvriježene moralne principe. Netika, stoga, ima prvenstvenu zadaću ustanovljavanja onoga što jesu i kakvi jesu odnosi ne internetu, te kakav uticaj virtualna stvarnost ima na takozvanu realnost.

Zaključak

Ono što danas možemo gotovo bez sumnje konstatirati je da u prostoru cyberspacea ne važi klasična definicija identiteta budući da internet komunikacija vezama između ljudi dozvoljava trajanje još samo u obliku "lebdećih" identiteta, uvišestručenih i nepredvidljivih susreta tako da je distanca između chat kontakta i face to face susreta najčešće nepremostiva.

Ovi odnosi impliciraju i neku vrstu "politeizma vrijednosti", kako je to prognozirao Max Weber, pa je nužno razvoj novih informatičkih tehnologija kao činjenicu promisliti do kraja, jer je iluzorno misliti kako je moguć povratak nekoj ranijoj opciji. To je zbog toga što je pod utjecajem web odnosa bitno izmijenjeno poimanje realnosti, ali i svijeta na koji se ova paradigma odnosi. Poimanje stvarnosti, koje je rezultat različitih teorija interpretacije, doživjelo je očitu transformaciju iako *per definitionem* ne možemo reći da je prvobitno shvaćena realnost, barem onako kako su o njoj mislili filozofi do

19. stoljeća, ukinuta ovom drugom, virtualnom stvarnošću.

U tom su pravcu radovi Gintera Andersa koji stvarnost vidi kao dijalektički odnos fantomskog i matričnog svijeta, potom teorija totalnog spektakla Guya Deborda i odnos simulakruma i zbilje kod Jena Baudrillarda. Debordovo društvo spektakla, naprimjer, predstavlja takvu socijalnu konstrukciju koja je posredovana masovnim medijima.

"Specijalizacija slika sveta dostiže vrhunac u svetu nezavisnih slika koje obmanjuju čak i same sebe. Spektakl je konkretizovana inverzija života, nezavisno kretanje neživota." (Debord, 2003:6) Spektakl se istovremeno ispoljava kao samo društvo, odnosno njegov dio, ali i kao sredstvo objedinjavanja. Kao dio društva, spektakl je "fokusna tačka naše vizije i svijesti". Činjenica da se radi o drugačijem sektoru svjedoči da se nalazimo u domenu obmane i lažne svijesti. Time je ovo jedinstvo koje spektakl postiže "zvanični jezik općeg odvajanja", smatra Debord.

Ovim stavovima potrebno je suprotstaviti kontrastavove, kakav je, na primjer stav Michaela Heima koji virtualni realizam vidi kao "senzibilitet i način života sa novom tehnologijom". Informatička tehnologija je prema njegovom mišljenju neka vrsta nove tehničke proteze koja medijski posreduje između kompjutera i ljudskog duha. Za njega je virtualnost paradigma novog viđenja stvari putem koje se sva empirijska pojavnost može na nov način percipirati, ali i koja ima socijalnu konotaciju pokrivajući time oblasti svih novijih vrsta društvene realnosti, naravno u virtualnom okruženju.

Time interakcija između naše percepcije i realnog svijeta putem virtualnog dobija novi kreativni potencijal, jer interakcija označava dvostruku spregu koja se uspostavlja između čulnosti i empirijske realnosti dok se kreativnost tiče konstrukcije procesa koji se uspostavlja između realnosti i tehničkih modaliteta njenog percipiranja.

Tumačenje Paula Virilia se u znatnoj mjeri kreće u suprotnom pravcu, jer virtualnu sferu on vidi kao neku vrstu "metafizičkog dvojnika" samoj stvarnosti, koja je u sferi privida, pa je virtualnost kontraproduktivna i destruktivna za svijet kulture. Ona je s onu stranu kulturnog razvoja kao "metafizička prijetnja" usmjerena protiv srži ljudske kulture čime je Virilio predstavlja kao znak kulture u svom nestajanju. Ovim on sugerira da je metafizička realnost logičko-ontološka pretpostavka takozvane virtualne realnosti, koje se ova kontinuirano odriče u procesu opće dezintegracije kulturnih proizvoda i vrijednosti, što je svakako posljedica postindustrijskog tehnološkog razvoja. Zato spektakl ima dvostruku prirodu: osim što je on specifičan proizvod, on je istovremeno i kvintesencija načina proizvodnje, te je on realna apstrakcija.

Iz rečenog je vidljivo kako je čovjek sve dalje od suglasja oko prirode virtualnog svijeta, komunikacije koja se odvija u njemu i etičkih implikacija. No, to nas nikako ne smije razočarati, jer je to upravo ono od čega naučna dogmatika zazire: da se demitologizira tehnika i da se dovede u pitanje uvjerenje kako je isključivo nauka arhiv civilizacijskih vrijednosti, odnosno kako je ona temeljni kontinuum ljudske povijesti. Osim toga, sve žustrije kritike tehnike kao korisnog i efikasnog sredstva dovode u ozbiljno pitanje provodivost nakane koja od čovjeka traži da putem novih društvenih struktura vazda bude ka tehnici usmjeren. Ove kritike, posebice u sferi promišljanja *cyberspace-a*, se sve češće svode na zahtjev da se sloboda uporedo treba osigurati kao oslobađanje od tehnike, ali i kao oslobađanje tehnikom. Bez obzira što je tehnika sa internetom otvorila novu dimenziju kolonizacije pažnje, to će očaravanje virtualnim svijetom trajati do onog momenta kada se uvjerimo da razlika između mašine i živog organizma ipak nije samo semantičke prirode.

Literatura

- Arquilla, John & Ronfeldt, David: *The Emergence of Noopolitik: Toward an American Information Strategy*, Rand 1999.
- Baudrillard, Jean: *Simulacija i zbilja*, Jesenski i Turk & Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2001.
- Bell, Daniel: *The Coming of Post-industrial Society*, New York 1973.
- Castells, Manuel: *Internet galaksija (razmišljanja o internetu, poslovanju, društvu)*, Jesenski i Turk, Zagreb 2003.
- Debra, Džonson: *Kompjuterska etika*, Službeni glasnik, Beograd 2008.
- Evropski glasnik*, Godište XIV, broj 14, Zagreb 2009.
- Filozofija i tehnika* (ur. Igor Čatić), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2003.
- Gadamer, Hans Georg: *Pobvala teoriji. Filozofski eseji*, Beograd, 1996.
- Glass, Bentley: *Endless Horizons or Golden Age*, u: Science, 08/1971.
- Himannen, Pekka: *Hakerska etika i duh informacijskog doba*, Jesenski i Turk, Zagreb 2001.
- Horgan, John: *Kraj znanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2001.
- Lyotard, Jean Francois: *Postmoderno stanje. Izvještaj o znanju*, Ibis Grafika, 2005.
- Platon: *Fedar*, BIGZ, Beograd 1985.
- Postmoderna ili borba za budućnost* (priredio Peter Kemper), Zagreb, 1993.
- Rheingold, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Cambridge, MA: MIT Press, 2000.

الموجز

الإنسان وقرينه الميتافيزيقي

أ. د. سباهيا كوزليتش، جامعة زينيتسا

يركز البحث على انسيابية الإنسان الجلية في العالم الافتراضي، ذلك الفضاء الذي نشأ بالتمدد العلمي والتقني في أواخر القرن العشرين وبدايات القرن الحادي العشرين. لذا، بات من الأهمية الحتمية اليوم أن تتم مناقشة تأويلية لمنطلقات ونتائج العقل التاريخي والعلمي والافتراضي، ولكي يتم تجنب كافة أشكال الجمود والتعصب، ينبغي ترك الإمكانية مفتوحة لنقطة ما جديدة حضارياً قد تكون نتيجة للتمدد التقني الذي لم ينته بعد. إن الترابط المعاصر بين الرأسمال والعلم (الذي يظهر في مطالبه الخيالية العلمية) يشير إلى نزعة توسيع دائرة نشاطات التقانة، لذا لا بد للدراسات عن الحرية أن تكتسب آفاقاً جديدة، وقد تتمكن تلك الآفاق من فرض فكرة جديدة عن الإنسان وفهما مختلفاً للحرية. إن التقنيات المعاصرة (وخاصة المعلوماتية) التي فتحت حقلاً جديداً افتراضياً للواقع المجتمعي لن تتوقف عن تحدي الإنسان واستثارة فضوله. والسؤال المطروح هو: متى ستوسع دائرتها وما الجديد الذي ستدهش به الإنسان أو تسحره.

الكلمات الرئيسية: الإنسان، الحرية، العلم، التقنية، الإنترنت، الافتراضي، الفهم الذاتي.

Summary

MAN AND HIS "METAPHISICAL" COUNTERPART

Spahija Kozlić

The article focuses upon notably growing fluidity of man within the virtual sphere, the space created by technological science by the end of the twentieth and the beginning of the twenty first century. Regarding this, it is of crucial significance today to address the issue by having a hermeneutical discussion concerning origins and starting points of historical, scientific and virtual mind. In doing so, in order to avoid any kind of dogmatism, we should leave open a possibility for some new civilizational points that might possibly be the result of yet uncompleted technical expansion. Contemporary bond between capital and science (evident in its almost science-fictional requirements) indicates the tendency for expanding the domain of technology, thus discussions about freedom will be bound to develop new horizons, such horizons that might, perhaps, impose a new idea of man and different understanding of freedom. Modern technology (especially information technology), which has created a new, virtual sphere of social interaction, will remain a challenge. It is only a question of time when it will expand its dominion and what it will offer to further fascinate or, more precisely, lure the man.

Key words: man, freedom, science, technology, internet, virtual, net-ethics